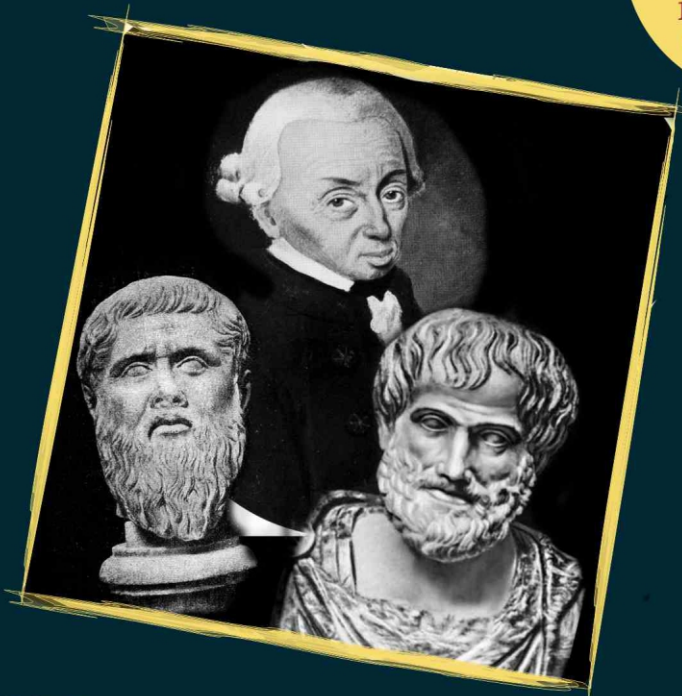

Tomită CIULEI

MIC TRATAT
— de —
GNOSEOLOGIE

(ediție revăzută și adăugită)

COLECȚIA
DIMENSIUNI
CULTURALE

EDITURA
LUMEN
în elita editurilor românești

Tomită Ciulei

Mic tratat de gnoseologie

(ediție revăzută și adăugită)

**Iași
2014**

MIC TRATAT DE GNOSEOLOGIE
EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI ADĂUGITĂ
Tomișă CIULEI

Copyright Editura Lumen, 2014
Iași, Țepeș Vodă, nr.2

Editura Lumen este acreditată CNCS

edituralumen@gmail.com

prlumen@gmail.com

www.edituralumen.ro

www.librariavirtuala.com

Redactor: Roxana Demetra STRATULAT
Design copertă: Roxana Demetra STRATULAT

Reproducerea oricărei părți din prezentul volum prin fotocopiere, scanare, multiplicare neautorizată, indiferent de mediul de transmitere, este interzisă.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CIULEI, TOMIȘĂ

Mic tratat de gnosologie / Tomișă Ciulei. - Ed. rev. și
adăugită. - Iași : Lumen, 2014

ISBN 978-973-166-360-9

165.194

Tomită Ciulei

Mic tratat de gnoseologie

(ediție revăzută și adăugită)

**Iași
2014**

**Pagin 1 sat
goal inten ionat**

CUPRINS

Notă asupra ediției.....	9
--------------------------	---

Partea I

Efortul gnoseologic. De la cunoaștere la adevăr

Capitolul I - Cunoaștere și întemeiere.....	11
---	----

Capitolul II - Cunoaștere și adevăr	41
---	----

Partea a II-a

Perspective gnoseologice

Capitolul III - Problema cunoașterii în filosofia greacă	67
--	----

3.1. Despre Principiul Cunoașterii.....	67
---	----

3.1.1. Filosofia eleată.....	68
------------------------------	----

3.1.2. Heraclit.....	76
----------------------	----

3.1.3. Anaxagoras	80
-------------------------	----

3.1.4. Atomistii.....	81
-----------------------	----

3.1.5. Sofiștii.....	85
----------------------	----

3.2. Afirmarea subiectivității. Socrate.....	89
--	----

3.3. Filosofile Eleniste	92
--------------------------------	----

Capitolul IV - Filosofia modernă și teoria cunoașterii.....	99
---	----

4.1. Francis Bacon.....	99
-------------------------	----

4.2. Thomas Hobbes	105
--------------------------	-----

4.3. René Descartes și G.W. Leibniz.....	112
--	-----

Capitolul V - Empirismul clasic englez	133
--	-----

5.1. John Locke	136
-----------------------	-----

5.1.1. Obiectul Cunoașterii	139
-----------------------------------	-----

5.1.2. Critica Raționalismului.....	146
-------------------------------------	-----

5.1.3. Întemeierea Cunoașterii	154
--------------------------------------	-----

5.1.4. Critica Ineismului.....	159
--------------------------------	-----

5.1.5. Formarea Ideilor	165
5.1.6. Treptele de certitudine ale cunoașterii.....	173
5.1.7. Problema adevărului.....	178
5.2. George Berkeley	185
5.2.1. Idealismul Subiectiv.....	185
5.2.2. Critica ideilor abstracte	189
5.2.3. Formarea ideilor.....	192
5.2.4. Ontologia subiectivistă a lui Berkeley.....	194
5.2.5. Esse est percipi.....	199
5.2.6. Problema Cunoașterii.....	202
5.2.7. Limbajul – Metodă de investigare filosofică.....	203
5.3. David Hume.....	206
5.3.1. Empirismul critic al lui David Hume.....	206
5.3.2. Critica Ideilor Abstracte.....	217
5.3.3. Cunoașterea la D. Hume	222
5.3.4. Problema Inducției	231
Capitolul VI - Kant și idealismul german	237
6.1. Facultățile cunoașterii la Imm. Kant.....	238
6.2. De la cunoaștere la <i>doctrina științei</i> : J. G. Fichte.....	253
6.3. Atenuarea sciziunii epistemice subiect - obiect: F. W. J. Schelling	261
6.4. Depășirea (epistemică) a tuturor diviziunilor și sciziunilor: G.W.F. Hegel. Cunoașterea Absolută.....	266
Capitolul VII - De la pozitivism la empirismul lui J. St. Mill și empiriocriticism. Critica judecăților a priori	273
7.1. Empirismul Naturalist: John Stuart Mill. Teoria inducției	273
7.2. Teoria Complexelor de Senzații: Ernst Mach	282
7.3. Noțiunea de Experiență Pură: Richard Avenarius.....	284

Partea a III-a
Perspective epistemologice

Capitolul VIII - Filosofie și știință.....	287
8.1. Raportul dintre filosofie și știință.....	290
8.2. K. R. Popper și <i>creșterea cunoașterii</i>	296
8.3. Th. Kuhn și problema paradigmei științifice.....	317
Capitolul IX - Filosofia analitică și reconstrucția logică a teoriilor științifice.....	325
9.1. Clarificarea cunoașterii prin analiza logică a limbajului.....	326
9.2. Empirismul contemporan: W.W.Quine.....	330
9.2.1. Critica Teoriei Ideilor a lui Locke.....	331
9.2.2. Critica Distincției Analitic - Sintetic.....	334
9.3. Rudolf Carnap și reconstrucția cunoașterii.....	337
9.4. Pragmatismul american.....	352
9.4.1. Hume și pragmatismul.....	353
9.4.2. Cunoașterea ca interpretare de semne: Ch. Peirce.....	356
9.4.3. Fixarea Convingerii.....	358
9.4.4. Problema semnificației.....	361
Glosar de termeni.....	365
Bibliografie.....	406

Pagin 1 sat goal inten ionat

Notă asupra ediției

Ediția de față aduce în fața cititorului texte și idei regăsite fie în *De Sensu* (2006), fie în *Empirismul clasic englez asupra surselor cunoașterii* (2007), fie în prima ediție a *Micului tratat de gnoseologie* (2009). Practic este vorba de reluarea, în mare parte, a multor teze acolo exprimate, dar pe care, prin șlefuire, am considerat că este bine să le readuc în actualitate, deși multe dintre ele fac parte din corpusul de teze al filosofiei, confirmat de-a lungul secolelor.

În cel de-al doilea rând, este un omagiu adus profesorilor mei de la Facultatea de Filozofie a Universității „Al.I.Cuza” din Iași. În special profesorului Ștefan Celmare, cel pe care, aflat dincolo de orizonturile acestei lumi, îl invoc adeseori ca fundament al gândului meu. El este cel care, prin cursurile de gnoseologie sau ontologie predate la începuturile anilor '90, m-a îndrumat către filosofia cunoașterii. Profesorul Celmare a insuflat generației noastre ideea că, în fond, *gnoseologia fără ontologie* este săracă. Fără o privire în ontic, gnoseologia este doar (încă) o poveste frumoasă, dar fără relevanță, despre această lume. Iar empirismul, ca teorie gnoseologică fundamentală, a înțeles cel mai bine acest eșec. În acest context trebuie citită cel puțin prima parte a acestei lucrări. O primă parte purtând amprenta intelectuală a profesorului Celmare, dar și a încercării de a resuscita interesul pentru scrierile gnoseologice ale marilor gânditori români.

Cea de-a doua parte, dar și cea de-a treia, reiau, așa cum spuneam, texte, idei, comentarii regăsite în lucrările anterioare, puse în lumina onticului, dimensiune necesară pentru o înțelegere mai bună a *efortului de cunoaștere*. Cunoașterea nu este un act în sine, ci este o aprehensiune către ontic.

În fine, glosarul de termeni adăugat acestei ediții se vrea un ghid rapid și facil de orientare în lumea teoriei cunoașterii,

folosindu-ne de câțiva termeni pe care istoria filosofiei îi consacră de-a lungul secolelor de meditație asupra adevărului și cunoașterii.

Fără a avea pretenții de exhaustivitate sau de noutate absolută, ediția aici de față dorește, în primul rând, să facă dreptate gnoseologiei și marilor gânditori români care au scris privind înspre cunoaștere.

Capitolul I

CUNOȘTERE ȘI ÎNTEMEIERE

Scria prof. Ștefan Celmare:

„Filosofia, în esență, cuprinde două mari probleme: problema existenței ce constituie obiectul de studiu al metafizicii și gnoseologia sau teoria cunoașterii. Prin gnoseologie demersul filosofic tinde să elucideze natura și extensiunea cunoașterii, presuposițiile și fundamentele acesteia”¹.

Deși astăzi termenul de gnoseologie este căzut oarecum în desuetitudine, folosit fiind cel de epistemologie, înțelegem totuși a-l folosi în condițiile în care îl considerăm mult mai adecvat pentru a descrie cunoașterea în ansamblul său.

„Epistemologia, este înțeleasă ca teorie filosofică a cunoașterii științifice, în timp ce gnoseologia are ca obiect totalitatea formelor și modalităților cunoașterii umane”².

Sau cum ar spune Nae Ionescu:

”Problema epistemologică se prezintă în esență ca una a definirii obiectului ca obiect de cunoaștere și, implicit, a relațiilor acestuia cu subiectul epistemic,”³.

Grecii chiar deosebeau între cunoașterea îndoielnică (doxa) și cunoașterea autentică (episteme), ambele tipuri de cunoaștere fiind cosubstanțiale lui

---

¹ Ștefan Celmare, *Curs de teoria cunoașterii*, Universitatea ”Al.I.Cuza” Iași, 1993, și <http://filozofie.3x.ro/Teoria%20Cunoasterii%20%20Capitole%20PDF/I.%20CONCEPTUL%20DE%20CUNOASTERE.pdf>

² Ibidem.

³ Nae Ionescu, 1991, *Curs de metafizică*, Humanitas, București, 1991, p. 199.

”Gnosis, care, reprezintă termenul general folosit în filosofia antică greacă pentru cunoaștere, incluzând percepția senzorială, memoria, experiența și cunoașterea științifică – episteme,,⁴.

În fond, întregul proiect al cunoașterii, din perspectivă gnoseologică, urmărește trei întrebări, și răspunsul dat acestora:

§1. *Ce cunosc?* (întrebare predilectă a filosofiei de până la Bacon)

§2. *Cum cunosc?* (întrebare ce determină întreaga gândire filosofică modernă)

§3. *Cum exprim ceea ce cunosc?* (în fond întrebarea ce subsumează întreaga problematică în filosofia contemporană).

Așa cum am văzut mai sus, în mod tradițional înțelegem prin *cunoaștere*⁵, cea de-a doua dimensiune a unei paradigme de gândire ce situează pe de o parte problema existenței (metafizica), și, pe de altă parte, problema cunoașterii (gnoseologia)⁶. Prin gnoseologie demersul filosofic tinde să

---

⁴ Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, Editura Humanitas, București, 1993, p.112.

⁵, „În accepțiunea cea mai cuprinzătoare, cunoașterea este acea procesualitate prin care omenirea își dezvoltă capacitatea de a se raporta la zone tot mai extinse ale existenței”, Lucian Culda, *Geneza și devenirea cunoașterii*, ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 33, iar M. Flonta arăta că termenul de „*cunoaștere* (subl. M.F.) este utilizat pentru a desemna atât o activitate – activitatea prin care iau naștere, sunt produse cunoștințele – cât și rezultatele acestei activități. În primul sens sunt considerate facultățile sau capacitățile de cunoaștere ale minții și funcționarea lor. În al doilea sens, sunt avute în vedere cunoștințele gata constituite, noțiuni, judecăți, teorii”, v. M. Flonta, *Cogniție. O introducere critică în problema cunoașterii*, ed. ALL, București, 1994, p. 78.

⁶ Prof. Ștefan Celmare arată că, totuși, ”În timp ce distincția dintre gnoseologie și epistemologiile de ramură este întotdeauna riguroasă, există situații când termenii gnoseologie și epistemologie se utilizează ca echivalenți. Acest lucru se justifică, dacă avem în vedere sensul originar al termenului *episteme* din filosofia greacă: cunoaștere adevărată și științifică, corp de cunoaștere organizat, știință, cunoaștere teoretică”. Ștefan Celmare, *loc.cit.*

elucideze natura și extensiunea cunoașterii, presupuzițiile și fundamentele acesteia⁷, prin metafizică spiritul se ridică deasupra celor aflate la *cheremul temporalității*.

„Metafizica, scrie M. Florian, este formula greacă a filosofiei pe care lumea modernă (cea de după Renaștere) a preluat-o sub numele ei de *filozofie primă* pe care i l-a atribuit Aristotel și are două note caracteristice: în primul rând, cea potrivit căreia metafizica este știința adevăratei realități, a esenței, a substanței, a interiorului, a lucrului în sine, a Necondiționatului sau Absolutului, și în al doilea rând, metafizica e considerată a fi știința Totalității și a Unității, deci care ne dă o cunoștință pe cât posibil mai completă și mai puțin relativă”⁸.

Altfel spus, metafizica și ontologia sunt părți constitutive ale filosofiei, se presupun și susțin reciproc⁹. Gnoseologia este cunoaștere a cunoașterii, respectiv, se ia pe sine, de către sine, obiect de cercetare. Esențial pentru interogația gnoseologică este raportul dintre obiectul și subiectul cunoașterii, raport conceput ca unul ontic. Aceasta

---

⁷ *Gnosis* reprezintă termenul general folosit de gânditori greci pentru cunoaștere, incluzând percepția senzorială, memoria experiența, dar și cunoașterea științifică, pe care o numeau *episteme*, și pe care o deosebeau de cunoașterea probabilă, numită *doxa*. Dealtfel, tocmai sensului grecesc al termenului *episteme* (cunoaștere adevărată și științifică, corp de cunoaștere organizat, știință, cunoaștere teoretică) este și motivul pentru care, uneori, termenii de gnoseologie și epistemologie se utilizează ca echivalenți.

⁸ Mircea Florian, *Metafizica și problematica ei*, Societatea Română de Filozofie, București, 1932, p. 7.

⁹ Ath. Joja nota că „șinta oricărei cunoașteri e Ființa. Cunoașterea nu-și are scopul în sine, ci în afară de sine. Gnoseologia presupune, se întemeiază și își are finalitatea în teoria ființei, în ontologie”, (Ath. Joja, *Epistemologie și ontologie*, în *Studii de logică*, vol. III, ed. Academiei, București, 1971, p. 193.); iar A. Dumitriu scria: „cunoașterea este ontologică fiindcă sesizează în universal însăși Ființa”. (Anton Dumitriu, *Philosophia mirabilis. Încercare asupra unei dimensiuni necunoscute a filosofiei grecești*, ed. Enciclopedică Română, București, 1974, p. 110.)

este presupuziția fundamentală a gnoseologiei, și cea care îi conferă dimensiunea sa metafizică.

În fond, *cunoașterea* este cel de-al treilea termen al procesului cognitiv, alături de obiectul și subiectul cunoașterii. Este un proces complex și conștient în care subiectul cunoscător, prin intermediul structurilor sale logico-lingvistice, își apropiază informațional existența¹⁰ prin înțelegere și explicare veridică postdictică și predictică, asimilând conceptual esența obiectelor și evenimentelor și formulând legile diferitelor domenii¹¹. Din această perspectivă, cunoașterea are trei caracteristici fundamentale: în primul rând, este un proces reflectoriu cu privire la realitatea de cunoscut; în al doilea rând, are un caracter (*re*)constructiv, fiind un act de (*re*)producere a realității, de decodificare a semnelor pe care subiectul epistemic¹² le primește, și, în al treilea rând, este un proces

---

¹⁰ Kant arăta că până la el se admitea că toată cunoașterea se regla după obiecte. Acest efort n-a dat rezultate. Atunci, scrie gânditorul german, să încercăm să vedem dacă nu vom fi mai norocoși presupunând că obiectele trebuie să se orienteze după cunoașterea noastră. Imm. Kant, *Critica Rațiunii Pure*, ed. Științifică, București, 1969, p. 24.

¹¹ Al. Boboc consideră cunoașterea drept „o unitate de explicare și comprehensiune a cărei contextualizare îi conferă totodată semnificabilitate, referențialitate și valabilitate (valoare de adevăr)”; v. *Cunoaștere și comprehensiune*, în „Revista de filosofie”, nr. 2/1998, p. 151.

¹² Celelalte părți ale actului cognitiv sunt *obiectul cunoașterii* și *subiectul acesteia*. Obiectul cunoașterii este conceput numai în relația sa cu subiectul, numai prin activitățile teoretice și practice ale subiectului. Obiectul cunoașterii este conceput în dubla sa dependență: față de existență, ca parte a acesteia, și față de subiect pentru care devine din *cena în sine* în *cena pentru noi*. Spinoza delimita între *obiectul real* și *obiectul cunoașterii*, arătând că acesta din urmă (esența) este distinct și diferit de cel dintâi pentru că altfel s-ar confunda noțiunea de cerc, care este *obiectul cunoașterii* cu *cercul*, care este *obiectul real*. Obiectul cunoașterii se delimitează de obiectul real sub raport ontic și sub raport gnoseologic. Un existent, un dat, un obiect real devine obiect al cunoașterii în măsura în care subiectul, prin cunoaștere și acțiune se îndreaptă spre el și începe procesul investigării lui, îl prinde în structurile sale cognitive și în mijloacele sale acționale. Distingem între „obiectul real

explicativ, finalitatea actului cognitiv fiind explicarea și înțelegerea lumii și, pe acest temei, surprinderea adevărului. *Finalitatea cunoașterii este adevărul*¹³.

Înainte însă de ne apleca asupra posibilităților cunoașterii adevărate și întemeiate, trebuie pusă o întrebare esențială: Ce înseamnă că cineva cunoaște ceva? Ce face ca o opinie să aibă statutul de cunoștință?

”O primă condiție ce trebuie îndeplinită de o opinie cu statut de cunoștință este să fie adevărată. Condiția adevărului se aplică limbajului obiect, ca în propoziția Este adevărat că zăpada este albă (subl.n.) sau metalimbajului ca în expresia Propoziția Zăpada este albă este adevărată. În metalimbaj operăm cu un concept semantic de adevăr, iar în limbajul obiect cu adevărul corespondență. Teoria semantică fiind elaborată în secolul XX de A. Tarski prin extinderea ideii adevărului corespondență, de sorginte aristotelică, la limbajele formale.

O a doua condiție pentru ca o opinie să fie o cunoaștere este ca ea să fie o convingere. Dacă știm că ceva este adevărat atunci trebuie să fim convinși de acest lucru: Dacă S știe că P este adevărat,

---

brut și difuz, care se oferă mai ales direct, protocolar și fenomenal, și obiectul cunoașterii mai profund și mai clar, dar fragmentar”, T. Dima, *Între prudentă și eroare*, ed. Junimea, Iași, 1978, p. 102.

¹³ Prof. Ștefan Celmare arată că una dintre cele mai vechi și importante probleme ale gnoseologiei este aceea de a înțelege și explica însuși conceptul de cunoaștere. Ce înseamnă că cineva cunoaște ceva? Ce face ca o opinie să aibă statutul de cunoștință? Trei sunt, după părerea profesorului român, condițiile ce trebuie îndeplinite pentru realizarea unui asemenea deziderat: o primă condiție ce trebuie îndeplinită de o opinie cu statut de conștiință este să fie adevărată; o a doua condiție pentru ca o opinie să fie o cunoaștere este ca ea să fie o convingere (aceasta nepresupunând neapărat și certitudinea), și, în fine, a treia condiție se referă la justificare. Cunoaștem ceva numai dacă opiniile noastre sunt și justificate, adică avem motive temeinice pentru a le susține. Fiecare din cele trei condiții este necesară pentru cunoaștere, iar toate trei, împreună, constituie condiția suficientă prin care o opinie poate trece drept *cunoaștere*. Ștefan Celmare, *loc.cit.*

atunci S este convins cã P este adevãrat. Convingerea nu presupune neapãrat și certitudinea.

Cea de a treia condiție se referã la justificare; cunoaștem ceva numai dacã opiniile noastre sunt și justificate, adicã avem motive temeinice pentru a le susține. Dacã S știe cã P este adevãrat, atunci convingerea sa cã P este adevãrat este pe deplin justificatã.

Fiecare dintre aceste condiții este necesarã pentru cunoaștere, iar toate trei constituie condiția suficientã, potrivit urmãtoarei formulãri: S știe cã P este adevãrat, dacã și numai dacã P este adevãrat, S este convins cã P este adevãrat, și S este complet justificat în convingerea cã P este adevãrat.,¹⁴.

Discursul asupra cunoașterii, asupra obiectului cunoașterii, a relației obiectului de cunoscut cu subiectul cunoscãtor, a condițiilor de întemeiere a cunoștințelor, reclamã în mod invariabil și o analizã a raportului surse/întemeieri ale cunoașterii.

---

¹⁴ Ibidem.

Continuarea acestui volum o puteți lectura achiziționând volumul de pe
www.editalumen.ro
www.lumenpublishing.com
sau din librăriile noastre partenere.

Lucrarea este un omagiu adus profesorilor mei de la Facultatea de Filozofie a Universității „Al.I.Cuza” din Iași. În special profesorului Ștefan Celmare, cel pe care, aflat dincolo de orizonturile acestei lumi, îl invoc adeseori ca fundament al gândului meu. El este cel care, prin cursurile de gnoseologie sau ontologie predate la începuturile anilor '90, m-a îndrumat către filosofia cunoașterii. Profesorul Celmare a insuflat generației noastre ideea că, în fond, gnoseologia fără ontologie este săracă. Fără o privire în ontic, gnoseologia este doar (încă) o poveste frumoasă, dar fără relevanță, despre această lume. Iar empirismul, ca teorie gnoseologică fundamentală, a înțeles cel mai bine acest eșec.

Autorul

